

דו"ח ועדת-החקירה מטעם ממשלת עיראק

על מאורעות 1-2 ביוני 1941

נסים קזז

דברי-מבוא

ניתן בזה תרגום מלא של דו"ח ועדת-החקירה הממשלתית העיראקית על הפרעות ביהודי בגדאד (הידועות בשם אל-פרהוד). הועדה הוקמה ב-7 ביוני 1941, על-פי החלטת ממשלת עיראק, מס' 3288, והגישה את מסקנותיה ב-8 ביולי 1941. הדו"ח, שפורסם במלואו לראשונה בשנת 1958 בספרו של ההיסטוריון העיראקי עבד-אל-רזאק אל-חסני¹, מהווה מיסמך רשמי המנסה לדון במהלך הפרעות האלה בפירוט. יהודי בגדאד, שהיו בשני ימי הפרעות מסוגרים בתוך בתיהם, לא ידעו על מהלכו, וגם אחר-כך הם היו טרודים בשיקום הנפגעים וההריסות ולא התפנו לחקירה העשויה לתת תמונה מקיפה על ההתרחשויות.

הדו"ח מתאר בחלקו הראשון את מהלך ההתפרעויות באזורים השונים של העיר, מציין את מקומן של ההתרחשויות השונות, עומד על האבידות והנזקים שנגרמו בנפש וברכוש ומפרט את התנהגותם של חברי הועדה לביטחון-פנים, שהיתה הגוף הרשמי היחיד שנותר בבגדאד אחרי בריחת ממשלתו של רשיד עאלי אל-כילאני ב-29 במאי. בחלקו השני מצביע הדו"ח על האחראים להתדרדרות המצב, ומכוון אצבע מאשימה לעבר קציני הצבא, המשטרה, וממלאי תפקידים רשמיים אחרים — אשר השתתפו כמעשי השוד, הביזה והרצח — תוך ציון שמותיהם.

חלקו השלישי של הדו"ח מפרט את הגורמים שהביאו להתפרעויות, והם: הפעילות הנרחבת של לשכת מיופה-הכוח הגרמני בבגדאד ד"ר גרובה, והשפעת התעמולה הנאצית, שהפיצה לשכה זו, על קציני הצבא ועל חוגים שונים בעיראק. הדו"ח גם מציין את השפעתה של תחנת-השידור הגרמנית בשפה הערבית ואת פעילותו של המופתי הירושלמי חאג' אמין אל-חסייני, שהגיע לעיראק באוקטובר 1939 כפליט ארץ-ישראלי, ומצא בה מקלט ושדה-פעולה נרחב להפצת דעותיו האנטי-בריטיות והאנטי-שמיות. המופתי הסתייע בפליטים פלסטינאים אחרים שהגיעו לעיראק בעקבות המרד הערבי בארץ-ישראל בשנות 1936-1939, ואף ניצל את השפעת המורים

1 ראה: עבד-אל-רזאק אל-חסני, אל-אסראר אל-ח'פיה פי חרכת אל-סנה 1941 אל-תחררה, מהדורה 2, צידא 1964, עמודים 246-256.

הסורים והפלסטינאים אשר נמצאו בעיראק עוד בשנות העשרים ופתחו שם בפעילות לאומנית. אלה הסיתו את תלמידיהם לעריכת הפגנות נגד הציונות והיהודים ונגד האנגלים, והשתמשו בארגוני-הנוער השונים שהוקמו בכתב-הספר בשנות השלושים, כדוגמת ארגוני-הנוער הפאשיסטיים באירופה, כמו: ארגון אל-פתוה, כתאיב אל-שבאב ועוד.

נראה שמחברי הדו"ח נמנעו, מסיבות שלא צוינו על ידם, מלהביע דעתם על מחדלי הועדה לביטחון-פנים, שבראשות ראש-העיר, ארשד אל-עמרי — מי שמילא אחר מאורעות אלה תפקידים נכבדים, לרבות ראשות הממשלה — והסתפקו בהמלצה לפטר ולהעמיד לדין את מפכ"ל המשטרה, שהיה חבר הועדה.

הדו"ח משבח את התנהגותו של עוצר-עיראק, האמיר עבד-אל-אלאה, על שהורה לפתוח באש לעבר המתפרעים. אף-על-פי שהוראתו זו ניתנה באיחור רב וכ-30 שעות לאחר שהחלו ההתפרעויות, שהרי הוא הגיע לבירה קודם שנהרג היהודי הראשון במאורעות האלה. ואכן, השתהותו במתן ההוראה לפתוח באש מעוררת חשד כי הוא ביקש להסיח את דעת מתנגדיו בקרב הצבא והציבור המוסלמי כבגדאד, שהיו עויינים לו בגלל התבוסה שנחל הצבא העיראקי מידי הבריטים תומכי העוצר.

על אף העדר האובייקטיביות המלאה בדו"ח בעניינים כמו: מספר ההרוגים והפצועים, ממדי הפגיעות ברכוש, חלקה של הועדה לביטחון-פנים וחלקו של העוצר העיראקי — נראה שהדו"ח הוא, ככל הידוע לנו, המיסמך המקיף והמפורט ביותר שנתחבר על פרעות אלה.

הדו"ח

בהסתמך על החלטת הממשלה מספר 3288 מיום 7 ביוני 1941 קיימה הועדה, שבראשה עמד מחמד תופיק אל-נאיב וחבריה היו נציג משרד הפנים עבד-אללה אל-קצאב ונציג משרד האוצר סעדי צאלח, 12 ישיבות לחקירת האירועים שהתרחשו בימי 1-2 ביוני 1941. על-סמך הראיות שהובאו לפניו הגיעה הועדה למסקנות הבאות:

תמצית הדברים

ב-1 ביוני 1941 נמסר לקהל הרחב על בוא הוד-מעלתו² לבגדאד, והתושבים חשו להקביל את פניו. יצאה גם קבוצת יהודים, שנראו שמחים ואופטימיים לרגל 'חג הנביא שוע'³ ולרגל חלוף משבר ההתנגשות המזויינת. בהגיעם לגשר אל-ח'ר (ג'סר אל-ח'ר) נזדמנה בדרכם קבוצת חיילים. בעיני החיילים לא מצא חן המצב שהיהודים היו

2 עוצר עיראק האמיר עבד-אל-אלאה.

3 האירוע היה בחג השבועות, שבו נהגו יהודי עיראק לעלות-לרגל ולהשתטח על קברות הקדושים הפזורים ברחבי המדינה, כגון קבר הנביא יחזקאל באל-כפל, קבר עזרא הסופר באל-עזיר וקבר יהושע כהן גדול בצד המערבי של בגדאד. ערביי בגדאד כינו חג זה בשם 'חג נביא שוע' בגלל העלייה-לרגל לקברו של יהושע כהן גדול.

שרויים בו, חמתם בערה בהם והם התנפלו על היהודים במכות אגרופים, בכעיטות ובדקירות סכין. מן היהודים – מי שהיה יכול לנוס נס ומי שלא עלה בידו נפצע. לצד החיילים השתתפו גם אזרחים בתקרית זו. ההתנפלות אירעה לעיני אנשי המשטרה האזרחית והמשטרה הצבאית. אחר-כך החלה המשטרה האזרחית לפנות את הפצועים, בהתחלה לתחנת המשטרה באל-כרח⁴ ואחר כך לבית-החולים (הממשלתי). מספר הנפגעים בתקרית זו הגיע ל-16 פצועים והרוג אחד. מול בית-החולים התאסף המון רב, שביקש להתפרץ פנימה ולהרוג את החובשים והאחיות היהודים. מנהל בית-החולים, ג'מיל דלאלי, יצא אליהם וביקשם להתפזר, הם דרשו ממנו למסור לידיהם את הגברים והנשים היהודים. משהשיב להם כי הנשים משרתות את האנושות, דרשו ממנו להסגיר לידיהם את הגברים, ובמיוחד את החובש היהודי יחזקאל. המנהל הבטיח למלא את בקשתם והודיע על כך למשטרה. מחלקה של כוח-הסיוע המשטרחי הגיעה למקום, פיזרה את ההמון ועצרה אחדים מהם. נגד החיילים והאזרחים הפורעים לא ננקטו הליכים משפטיים. דבר זה התפשט, כמובן, בקרב השכבות הרחבות ובקרב אלה אשר לכותיהם נגועים במזימות.

ההתרחשויות באזורים השונים

אל-רצאפה

התנפלות נוספת אירעה באזור אל-רצאפה.⁵ למשטרה נמסר, כי נראתה גופת-הרוג ברחוב ע'אזי,⁶ על הרציף ליד הקולנוע. מפקד תחנת המשטרה יצא למקום ונוכח לדעת כי זו גופה של יהודי. הרוצח לא נודע. תוך כדי כך הגיע לתחנת המשטרה יהודי פצוע, שצנח ומת קודם שמסר מי רצחו. באותו זמן נודע למשטרה על מספר הרוגים בשכונת אבו-סיפין.⁷ אנשיה יצאו למקום ואספו את הגוויות, שמונה במספר. התברר כי הרוצחים היו אנשי-צבא יחד עם כמה מהתושבים.

מיד אחר-כך היתה התקהלות ברחוב האמיר ע'אזי. המשטרה לא הצליחה לפזר את ההמון. היא הועיקה מכונית תמושה שהחלה לירות באוויר. תחילה התפזר ההמון בחושבו כי האש מכוונת אליו, אולם משנוכח לדעת כי היריות נורו באוויר, פנה אל בתי היהודים והתנפל עליהם תוך כדי פציעה, הרג ושוד. כל אימת שהופיעה המשטרה באזור התקריות, היא נתקבלה במחיאות-כפיים ותרועות על-ידי ההמונים, שחשבו כי היא מסייעת להם במעשי השוד והביזה; כל זאת מפני שלא נפתחה אש ישירה לעבר ההמון. במשך כל אותו לילה אירעו מעשי הרצח

4 אל-כרח' הוא החלק המערבי של בגדאד בגדה הימנית של החידקל.

5 אל-רצאפה הוא החלק המזרחי של בגדאד, בגדה השמאלית של החידקל.

6 קטע מרחוב זה חצה את הרובע היהודי.

7 אבו-סיפין – שכונה יהודית. בקצה המזרחי של הרובע היהודי, שגבלה בשכונות מוסלמיות.

והשוד לעיני המשטרה. יתרה מזאת, חלק מהשוטרים וממפקדי־התחנות השתתף במעשי הביזה, השוד והרצח.

הממונה על מחוז בגדאד (אל־מתצרף), ערך סיור ברחוב אל־אמין, בלוויית המפקח הכללי של משטרת בגדאד, והבחין בכמה חיילים שירו ממקלע שברשותם לעבר בתי היהודים. הממונה על המחוז טען, כי הוא ציוה על השוטרים לפתוח באש והם ירו, אך באוויר. יתר־על־כן, אחדים מהחיילים פתחו באש שכוונה ישירות לעבר הממונה על המחוז והמפקח הכללי, ואילצום למצוא מחסה מאחורי גדר, שאם לא כן היו נפגעים מברד הכדורים.

ב־2 ביוני 1941 בשעה שש בבוקר החלה קבוצת חיילים במעשי שוד, ביזה ופריצת־דלתות. ברחוב אל־אמין נראתה מכונית צבאית שהעבירה רהיטים מבתי־היהודים; וכאשר התערב מר עלי ח'אלד חג'אזי,⁸ הוא נענה כי החיילים מעבירים ציוד השייך לבסיס חיל־האוויר שעבר למקום אחר, אף־על־פי שאלה היו רהיטי־בית. אחרי־כן, בראותו מכונית אזרחית ועגלה שגם הן העבירו ציוד מאותו בית, הוא התערב שנית, אולם ההמונים הקיפוהו וביקשוהו להרפות מהם. הוא ראה את אנשי־המשטרה יורים באוויר; וכל אימת שהוא שאל מי מהם לסיבת הדבר, נענה, כי הממונה על המחוז ומפקח־המשטרה ציור לא לירות על התושבים. על־כן הוא הניח להם ופנה למטה־הכללי של המשטרה.

אותה שעה הגיעה לשכונת אל־סנג⁹ משאית צבאית נטולת מספר, ובה קציין בדרגת סגן ואתו ארבעה חיילים חמושים וכידיהם גרזנים. המשאית נעצרה ליד בית־הספר המקצועי (מדרסת אל־צנאיע), שם עלו עליה תלמידי בית־הספר הנ"ל ופלוגות־הנוער (כתאיב אל־שבאב), שתקפו אחרי־כן את בתי־היהודים בשכונה, שיברו תשע דלתות ובזזו את הרכוש והרהיטים שבבתים. הבעלים הפקירו את בתיהם אלה לשוד ונסו על נפשם. גם כאשר ערכה המשטרה חיפוש בבית־הספר המקצועי היא מצאה רכוש בזז השייך לבת אברהים חיים, הציר מבגדאד (כבית־הנבחרים העיראקי), שגרה באותה שכונה.

חלק מהשוטרים נכנס לבתי־היהודים ודרש שכר תמורת השמירה עליהם, וכאשר קיבל את הסכומים שהיו ברשות הדיירים, לא הסתפק בזה; היו אנשי משטרה שסייעו להמון, ואף השתתפו במעשי השוד והביזה. במעשים אלה נטלו חלק גם כמה תלמידים מבית־הספר התיכון הצבאי (אל־מדרסה אל־ת'אנויה אל־עסכריה).

בראות מר עלי ח'אלד חג'אזי כי החיילים ממלאים את המכוניות בשלל, כאמור, ואין בידו למנוע בעדם, פנה למטה־הכללי של המשטרה כשהוא נרגש מאוד, והבהיר למפקח־הכללי, לראש עיריית בגדאד (אמין אל־עאצמה)¹⁰ ולממונה על המחוז, כי

8 עלי ח'אלד חג'אזי — מונה למפקד משטרת בגדאד אחר הפרעות.

9 אל־סנג — שכונה מעורבת באל־רצאפה, שתושביה מוסלמים, נוצרים ומעט יהודים.

10 ראש עיריית בגדאד עמד בראש הוועדה לביטחון פנימי. המפקח־הכללי של המשטרה היה חבר בוועדה זו (ראה הערה מספר 19).

חלק מהחיילים החל לשדוד, לבזז, להרוג ולפצוע. באותו מעמד נכח אלוף-משנה (עקיד) חמיד רא'פת, סגן-מפקד הדביזיה הראשונה,¹¹ שהכחיש נמרצות את דברי עלי, וטען כי אין בכגדאד אף חייל אחד. הוא הוסיף כי אנשי-המשטרה הם המבצעים את מעשי האיבה, וביקש את עלי להצטרף אליו למקום האירוע, לרחוב אל-אמין. אל השניים נתלווה גם הממונה על המחוז, ובהגיעם לרחוב אל-אמין ראו כי המכוניות עם הרהיטים והציוד שבהן כבר נסעו. הם הבחינו בכמה חיילים שיצאו מבתי היהודים ובכיסיהם ועל גביהם הרכוש השדוד. חמיד רא'פת ירד ממכוניתו וציוה על החיילים לזרוק את השלל שנשאו והיכה אחד מהם. כאשר התכרר לממונה על המחוז כי המצב החמיר, הוא ביקש מחמיד רא'פת לתגבר אותו בחיילים כדי להרגיע את המצב, והשניים פנו למטה הדביזיה בהשאירם את עלי במקומו.

באותו זמן סיים ההמון את שוד הבתים, נהר לרחובות והחל לפרוץ את דלתות החנויות ולשדוד את הסחורה. אז שב עלי למטה-הכללי של המשטרה ודרש מהמפקח הכללי לתת פקודות לפתוח באש ישירה על ההמון, פן ישרור תוהו-ובוהו בכל העיר. הוא הוסיף, שתחמושתם של השוטרים אזלה עקב הירי באוויר. באותו מעמד נכח סגן-מנכ"ל משרד הפנים, מר מצטפה קרה-דאעי, שקרא אל המפקח-הכללי של המשטרה להורות על פתיחת אש ישירה לעבר התושבים. אך הלה השיב, כי אין לו הוראות לעשות כן. מר מצטפה הוסיף ואמר כי אין הדבר מחייב קבלת הוראה; על כך השיב המפקח כי חמיד רא'פת אוסר לפתוח באש. עתה הטיל מצטפה על הממונה על המחוז לתת הוראה לפתוח באש על הברזים, אך הלה סירב ואמר שהוא לא יתן הוראה להרוג איש. אז התקשר ראש-העיר טלפונית עם הוד-מעלתו העוצר, וביקשו לתת הוראה לפתוח באש על המתפרעים. הוד-מעלתו ציוה לעשות כן. בהסתמך על פקודת הוד-מעלתו נתן ראש-העיר הוראה בכתב למר עלי ח'אלד חג'אזי לפתוח באש על המתפרעים. אז יצא עלי ח'אלד עם שתי מכוניות חמושות בשני מקלעים ופתח באש על המתפרעים, ואלה נסו בהשאירם אחריהם ברחוב את הביזה. בהגיע הממונה על מחוז כגדאד למטה המשטרה הגיעה פקודה בכתב מאת הוד-מעלתו העוצר לפתוח באש. הוא קיבלה ויצא גם הוא עם שתי מכוניות חמושות לאותה מטרה.

תוך שעה, או קרוב לשעה, נתרוקנו הרחובות מהאנשים. כדי להביא לרגיעה הופעלה חטיבת פרשים וגדוד רגלים והחלו בריכוז השלל. כמה מהם עשו ברכוש כבשלהם, הם עצרו כמה אנשים שנשאו רכוש שדוד והובילום עם שללם לתחנות-המשטרה.

במשך יום שלישי ורביעי הוסיף הצבא לשלוט במצב. יחד עם זאת היו כמה קצינים וחיילים שעסקו במעשי ביזה.

11 אנשי דביזיה זו חנו באותה עת בכגדאד וסביבותיה.

אל-כרח'

היו אלה אנשי-צבא שהחלו כמעשי השוד והכיזה כאל-כרח' ביום 1 ו-2 ביוני 1941; לצדם פעל אספסוף שהוסת על ידם. הם שדדו ארבעה בתים ושלוש-עשרה חנויות.

אל-אעט'מיה¹²

אחרי שהגיעו הידיעות בדבר מעשי השוד והכיזה בכגדאד עצמה, תקפו חיילים מספר יחד עם האספסוף כמה בתים, שכרו את הדלתות ושדדו מה שהיה בתוכם. המשטרה מיהרה למקום ופזרה אותם אחרי שבזזו עשרה בתים או יותר. כאן לא אירעו מעשי רצח או פציעה.

אל-כראדה אל-שרקיה¹³

ב-2 ביוני בשעה תשע וחצי בבוקר החלו כמה אנשי-צבא כמעשי רצח, שוד וכיזה. הם הרגו שישה יהודים ומוסלמי אחד, ששמר על אחד מבתי היהודים, ופצעו שישה יהודים. שניים מהפורעים נהרגו. זהותם של ארבעה מהרוצחים ידועה, והם: חסון בן מג'יד, מספרו 167, מהגדוד השלישי של חטיבה 3, פלוגה מסייעת; רב-סמל גדודי עבד מחמד אל-ט'אחי. מאותה יחידה; שומר רכבת בשם מצטאף, וחייל אלמוני מחיל-האוויר. רב-הסמל הגדודי נעצר ונשלח ליחידתו והועבר לג'ולא'.¹⁴

שוד הבתים בוצע בידי כמה קצינים וחיילים, שהכינו משאיות ובאמצעותן העבירו את שללם, לצידם נטלו חלק כמה מהתושבים שהוסתו והורמזו עלי-דם. סך-הכל נכזזו שישים ואחד בתים ושלוש חנויות. חלק ניכר מהרכוש השדוד שנמצא ברשות התושבים הוחזר, אולם מהשלל שהיה ברשות הקצינים והחיילים לא הוחזר מאומה, שכן זהותם של הבוזזים עדיין לא נודעה. חלק גדול מהתושבים שהשתתף במעשה השוד והכיזה נעצר והועמד לפני בית-הדין הצבאי (מג'לס ערפי עסקרי) לשעת-חרום ונידון לעונשים שונים.

בתאון¹⁵ עלויה¹⁶

במקומות הנ"ל לא אירע דבר.

על-פי עדותו של השופט החוקר,¹⁷ הרי המספר הכולל של ההרוגים הוא 110

12 אל-אעט'מיה — שכונה בצפון בגדאד. תושביה רובם מוסלמים ומיעוטם יהודים.

13 אל-כראדה אל-שרקיה — שכונה מעורבת, במזרח בגדאד, דרומית לאל-רצאפה.

14 ג'ולאא' — עיירה במזרח עיראק, סמוכה לגבול הפרסי.

15 אל-בתאון — שכונה מעורבת באל-רצאפה.

16 אל-עלויה — שכונה מעורבת שמרבית תושביה היו מוסלמים ובה מיעוט יהודי קטן.

17 נראה שהכוונה לשופט העליון מעריף צ'אייאוק שמונה לראש ועדת החקירה הממשלתית ב-8 ליוני 1941 כדי לחקור בפרשה ולהציע דרכים לשיקום הנפגעים. ראה: אברהם תוינה, גולים וגאולים, חלק שישי, רמלה תשל"ז, עמדים 35, 41.

יהודים ומוסלמים, בהם 28 נשים. זהותם של הרוגים רבים לא נודעה. מספר הפצועים 204 יהודים ומוסלמים. לעומת זאת טוען ראש העדה היהודית, כי מספר ההרוגים והפצועים הוא למעלה מזה.¹⁸ באשר לבתים שנשדדו, ביקשה ועדה זו מתחנות המשטרה דין-וחשבון על מספרם ועל מספר החנויות שנכוזו, אולם לא נענתה, והסיקה מכך שהמשטרה לא ערכה מיפקד. לעומת זאת, טוען ראש העדה כי מספר החנויות והמחסנים שנשדדו הוא 586, וערך הרכוש שנגנב מהם מגיע ל-271,402 דינארים. הוא מוסיף וטוען, כי מספר הבתים שנשדדו הוא 911, בבתים אלה גרות 3,395 משפחות המונות 12,311 נפשות, והנוזק שנגרם להן מסתכם ב-383,878 דינארים. ועדה זו מטילה ספק בנכונות מספרים אלה, שכן אין הם מבוססים על אמת. כדי שהממשלה תוכל לעמוד על השיעור האמיתי של הנוזקים, עליה להקים לשם כך ועדה מיוחדת. באשר לפגיעה בטהרת המשפחות, הרי לא נרשמו תלונות, אולם ראש העדה טוען שהיו שלושה או ארבעה מקרים.

האחראים להפרות הסדר

מהאמור לעיל נראה, כי הפרות-סדר נגרמו בהתחלה ישירות על-ידי כמה חיילים, ולצידם כמה תושבים. עצירת ההתדרדרות היתה אפשרית לו היתה מפקדת המשטרה הצבאית עוצרת אותם ביום הראשון באל-כרח', ולו היתה מפזרת את אנשיה ומציבה אותם למניעת תקריות. לו עשתה כן, היתה המשטרה הצבאית מסכלת את ההתפרעויות שהתרחשו למחרת היום באל-רצאפה, אך מחדליה, רשלנותה, התעלמותה והשתתפותם של כמה מאנשיה בתקריות, עודדו את האחרים להרחיב את התקריות באל-רצאפה.

יתר-על-כן, לו פעלה המשטרה האזרחית באופן נמרץ ומילאה את תפקידה בכל

18 במברק מה-17 ביוני 1941 אל ראשי-הממשלה, הנושא מספר 6498, ששלח ראש העדה היהודית, הוא טען כי מספר ההרוגים היהודים בלבד הוא 130 ובהם 25 נעדרים ומספר הפצועים הוא 450. לעומת זאת מציין מחבר הספר (עבד אל-רזאק אל-חסני) כי עבד-אללה אל-קצאב, חבר ועדת החקירה, מסר לו שמספר ההרוגים במאורעות אלה הגיע ל-600. דברים אלה אישר מפקח משטרת בגדאד, עלי חג'אזי, באונוי המחבר. ראה אל-חסני, עמוד 245. סיכום שערכה אחר-כך ועדה מיוחדת, שהוקמה מטעם ראשות העדה היהודית, מלמד כי מספר ההרוגים הוא 179 נפש ומספר הילדים שנתייתמו כתוצאה מהפרעות — 242. לפי החלוקה הבאה: מספר ההרוגים

	מספר היתומים:				
127	—	בנים	18	—	תינוקות
			62	—	צעירים ורווקים
115	—	בנות	48	—	אבות-משפחה
			19	—	אימהות
242		סה"כ	32	—	זקנים וזקנות
			179		סה"כ

(ראה א' תוינה, שם, שם, עמ' 45).

הכרוך בשמירה על הביטחון, סיכול הסכנות ועצירת אנשי-הצבא והתושבים המתפרעים, שהחלו במעשי-האלימות ביום הראשון באל-כרח' (שכן מעצר חיילים במצב של פשיעה גלויה הוא תפקיד המשטרה האזרחית) — היא היתה מצליחה לדכא את המאורעות בעודם באיבם ומונעת התפשטותם לאל-רצאפה. למרבה הצער מילאה המשטרה תפקיד של צופה. וכאשר הוועק המפקח מחמד עלי לשער בית-החולים אל-כרח', כדי לפזר קהל רב שהתאסף במגמה לחסל את היהודים, וביקש מהמתקבלים להתפזר, הם החלו לועגים לו ושמים אותו לשחוק. וכאשר הוא ביקש מהשוטרים להכות אותם במקלות, הם סירבו לעשות כן. הדבר הרגיוזו והוא החל להכות את השוטרים כדי לאלצם להכות את המתקבלים, רק לאחר מהתלה זו ניאותרים השוטרים להכות.

אחרי-כן הוצאו החובשים והאחיות והועברו לבתיהם, מחשש שיאונה להם רע בתוך בית-החולים. מעדותו של מנהל בית-החולים הוברר, כי המסיתים היו: מפיד בן יאסין, איש בית-הקפה שאכר והחייל חסין. הועדה ביקשה לנקוט הליכים משפטיים נגדם.

התחלות אלו הביאו להתפשטות התקריות לעבר אל-רצאפה בצורה נרחבת ואכזרית יותר. גם כאן, לאחר מה שאירע באל-כרח', לו היתה המשטרה נוקטת אמצעים שהיו נחוצים להבטחת שלום התושבים ורכושם, ונותנת הוראות לפתוח באש ישירה לעבר המתקבלים (זה תפקידה על-פי החוק), היה המצב נרגע וההתדרדרות היתה נעצרת בתחילתה. אולם הימנעות המשטרה מלפתוח באש לעבר המתפרעים גרמה להתרחשויות. ואכן, הוכח למעשה, כי ההתפרעויות דוכאו רק אחרי שנורתה אש ישירה. הוכח גם כן כי רבים מהפקידים הבכירים במדינה הצביעו לפני המפקח-הכללי של המשטרה, חסאם אל-דין ג'מע, ולפני סגנו, עבד-אללה עוני, ולפני הממונה על מחוז בגדאד, ח'אלד אל-זהאוי, על הצורך לפתוח אש ישירה לעבר המתפרעים, אך התשובה היתה שאין בידיהם הוראה לכך. הם שכחו, או השכיחו מעצמם, כי באירועים כגון אלה יש בסמכותו של כל איש מאנשי המשטרה לפתוח באש על מתפרעים. ועדה זו לא אימתה את טענת חסאם אל-דין ג'מע, שלפיה נמנע הצבא לפתוח אש ישירה, כיוון שהלה יצא לחופשה לקושטא, והועדה לא יכלה לשמוע את דבריו על נקודה זו ועל שאר ההתרחשויות. על סמך האמור לעיל סבורה הועדה, כי האחריות נופלת בראש וראשונה על: המפקח-הכללי של המשטרה, חסאם אל-דין ג'מע, על הממונה על מחוז בגדאד — ח'אלד אל-זהאוי, על אבראהים אל-שאוי — באל-כרח', על עבד-אללה עוני — באזור אל-סראי, על דרויש לטפי — באזור אל-עבאח'אנה ואל-כראדה, ועל מפקח תחנת-המשטרה בבגדאד עבד אל-רזאק פתאח. אחריות מדרגה שנייה נופלת על מפקד המשטרה הצבאית, סגן-אלוף (מקדם) מט'פר אבראהים, על הקצינים והחיילים הסרים לפקודתו, ועל מפקד הדביזיה הראשונה עבד אל-חמיד רא'פת, שהיה באפשרותו למנוע את יציאת החיילים ממחנותיהם אחרי התקרית הראשונה באל-כרח'.

הוועדה לביטחון פנים,¹⁹ אשר הוקמה לשם שמירה על הביטחון, אמנם הכינה תוכנית לשמירה על הביטחון, שאושרה על-ידי המטה הכללי של הצבא והובאה לידיעת המפקח הכללי של המשטרה, הממונה על מחוז בגדאד, האלוף (זעים) אל-רכן) חמיד נצרת, מפקד המשטרה הצבאית, מפקד משמר-הגבול (אל-קוה) אל-סיארה), מפקד בית-הספר לשוטרים, מפקד משטרת-המעצר (אל-מעקל), מפקד המכס והבלו, מפקד משטרת-הרכבת ומפקד משטרת חקירות פליליות (שרטת אל-תחקיקאת אל-ג'נאיה ואל-אקאמה). אך למרבה הצער לא הופעל מתוכנית זו אף סעיף אחד; אלו היא הופעלה בשלמותה, לא היו מאורעות איומים אלה מתרחשים.

כידוע, אין ועדתנו יכולה לפטור מאחריות את חברי ועדת הביטחון הפנימי, כיוון שהיא קיבלה על עצמה מראש את האחריות, והיא עוד הוסיפה ועשתה שגיאה גדולה, שלא מן הנמנע היא כי גרמה לחלק גדול מההתפרעויות, בכך שהתירה את יציאתם של יונס אל-סבעאוי וצדיק שנשל מעיראק,²⁰ ונתנה לראשון סכום בן 100 דינאר (כמשכורת חודשית). על-ידי כך עודדה ועדת הביטחון את אנשי יונס אל-סבעאוי, פלוגות-הנוער, מישמר-הברזל (אל-חרס אל-חדידי), הכוח הסבעאוי הלאומי (אל-קוה אל-סבעאוייה אל-וטניה) ופושעים אחרים זולתם — שהתקבצו סביבו והשתתפו במאורעות מצערים אלה. סלחנות זו היוותה גורם שעודד אותם לבצע את מעשיהם, ואפשר שדחפה כמה מאנשי-הצבא להתחיל במאורעות, אף-על-פי שדבר זה לא הוברר לוועדת-החקירה בעת עבודתה. אך בגין הסכנה הצפונה באיש הזה ובקבוצה הסובבה אותו, אין הוועדה רואה את הדבר כבלתי-מתקבל על הדעת. אלו היתה ועדת הביטחון הפנימי עוצרת אותו, היתה מרתיעה בכך את קבוצתו ומונעת את השואה.

19 ממשלת רשיד עאלי מינתה ב-28 במאי 1941, לפני צאתה מבגדאד, ועדה לביטחון פנים לשעת-חירום, שבראשה עמד ראש-העיר, ארשד אל-עמרי, וחבריה היו המפקח-הכללי של המשטרה, חסאם אל-דין ג'מעה, ונציג משרד הביטחון, האלוף חמיד נצרת. תפקיד הוועדה היה לטפל בענייני הבירה, להבטיח את שלום הציבור והרכוש ולדאוג לחיים תקינים. הועדה אמנם התכנסה ב-28 במאי וקבעה תוכנית, שכללה הפעלת כוחות משטרה צבאית ואזרחית לשם הבטחת השגרירויות והנציגויות הזרות ולשם קיום הסדר הציבורי, אך תוכנית זו לא הוצאה לפועל. ראה: אל-חסני, שם, עמודים 224-226.

20 בהיוודע ליונס אל-סבעאוי, שר הכלכלה בממשלת רשיד עאלי, כי חברי-הממשלה ומפקדי-הצבא ברחו לאיראן, פירסם צו לפיו מינה את עצמו למושל הצבאי של בגדאד. המינוי נעשה ככיוול בידי ראש-הממשלה, בטרם צאתו את עיראק. גיסו של אל-סבעאוי, צדיק שנשל, ששימש מנהל כללי של התעמולה, הפנה קריאה, בשם מנהיג גדודי הנוער (זעים כתאים אל-שבאב), אל חברי גדודים אלה, וביקשם להתייצב ב-30 במאי בשעה ארבע בבוקר בבניין משרד הכלכלה. למתייצבים חולקו 400 רובים ו-100 כדורים לכל רובה, והם פוזרו במבואות-העיר ובצמתי-הדרכים; מתוכם הקים אל-סבעאוי קבוצה מיוחדת שמנתה 18 איש ונקראה 'מישמר הפידיאנים של אל-סבעאוי' (חרס אל-סבעאוי אל-פידיאין). בהיוודע לוועדת הביטחון הפנימי דבר המינוי העצמי של סבעאוי, היא החליטה לגרשו לאיראן יחד עם שנשל. אחר-כך הועמד אל-סבעאוי לדין והוצא להורג בתלייה במאי 1942.

בהיודוע לראש ועדתנו, בעת היותו בבעקובה, מפי הממונה על המחוז²¹ (שהוא הממונה הנוכחי על מחוז בגדאד) דבר הסעתו של הנבל (אל-מרקום) אל מחוץ לעיראק, הוא ביקש לעוצרו, אולם המפקח-הכללי של המשטרה מנע זאת וביקש להרשות לו לנסוע, באומרו: 'חבריו יצאו, על-כן ייצא גם הוא'. הועדה אינה מבינה את המניעים של המפקח-הכללי של המשטרה ושל ועדת הביטחון הפנימי, אם היתה להם מטרה בכך ומה היתה מטרה זו.

הועדה גם אינה מבינה מה הסיבה למתן 100 דינאר מכספי האומה לאל-סבעאוי, ביודעה שהוא נטל מהאוצר 15,950 דינאר ולא מגיע לו אפילו פילס אחד; שכן הממשלה שהיה חבר בה לא היתה קונסטיטוציונית וחוקית; ושהוא נחשב לגולן, שגמולו עונש ולא מענק.

את בעיית האחירות של ועדת הביטחון הפנימי בנקודה זו משאירה ועדת-החקירה לשיקול הממשלה הנכבדה. הועדה ממליצה לפטר ולהעמיד לדין צבאי מיוחד לשעת-חירום את המפקח-הכללי, חסאם אל-דין ג'מעה; את הממונה על מחוז בגדאד, ח'אלד אל-זהאוי; את מפקדי המשטרה אברהים אל-שנאוי, עבד-אללה עוני, דרויש לטפי ועבד-אל רזאק פתאח; את אלון-משנה חמיד רא'פת; את מפקד המשטרה הצבאית מט'פר אברהים וסגנו ואת כל הקצינים והאנשים האחראיים של המשטרה הצבאית, שהיו בתפקיד ותחת פיקודו בעת המאורעות.

אשר לקציני המשטרה, מפקדי התחנות, עוזריהם ושאר השוטרים — הרי אלה שביצעו מעשי-שוד, ביזה ורצח, רבים מהם נעצרו וננקטו נגדם הליכים. אשר לאלה שלא נודע כי היו מעורבים במעשים האמורים, אין הועדה יכולה להטיל אחריות על איש מהם, שכן הוכח כי האחראים עליהם הם אשר הורו להם להימנע מפתחת אש ישירה לעבר האספסוף.

כדי לגלות את הפושעים שבהם, מציעה הועדה להחליף את כל מפקדי-התחנות, את עוזריהם ואת השוטרים שהיו בבגדאד בשני הימים 1-2 ביוני 1941. אין ספק כי יש ביניהם אנשים שהשתתפו בפרעות ועניינם נשאר עלום, כיוון ששררתם מונעת רבים מהנפגעים למסור מידע וכיוון שאין הם חוקרים את התלונות בצורה רצינית פן יתגלו פשעיהם, או מחשש ששותפיהם לפשע ילשינו עליהם בעת החקירה. החלפתם תועיל לטוהר החקירה, על כן רואה ועדה זו צורך דחוף בהחלפתם באחרים.

סיבות ההתפרעויות

מתוך החקירות שערכה הועדה התברר לה כי התעמולה הנאצית היתה הסיבה היסודית שגרמה להפרות-הסדר, כמובא להלן:

21 הממונה על מחוז בגדאד בעת המאורעות היה ח'אלד אל-זהאוי, ואלו בעת כתיבת הדו"ח היה הממונה עבד-אל-מג'יד עבד-אל-מג'יד, שבעת המאורעות היה הממונה על מחוז ד'אלה.

(1) לשכת מיופה-הכוח הגרמני

במשך זמן רב הפיצה לשכת מיופה-הכוח הגרמני תעמולה נאצית בקרב הצבא, תוך שימוש בדרכים ובאמצעים שונים. היא השתמשה בפקידות גרמניות יפות וחסובות, שהפיצו תעמולה זו בקרב הקצינים והנוער, והן היטו את לבותיהם והפנו את רגשותיהם לכיוונים הרצויים להן — עד כדי כך שגם ההפיכה בראשות בכר צדקי²² היתה תוצאה של תעמולה זו ושל השפעותיה המרובות. הדבר נתגלה כאשר החל בכר צדקי, אחרי הצלחת הפיכתו, במגעים עם גורמים גרמניים שונים לרכישת נשק. מיופה-הכוח הגרמני, הר גרובה, שמטרתו היתה להפיץ תעמולה נאצית בממדים נרחבים בשורות הצבא ובקרב קציניו, הביא לבכר צדקי אשה גרמנייה.

אולם באותו זמן התפשטה התעמולה הקומוניסטית והעמיקה בקרב החיילים והקצינים, על כן חשש ממנה בכר צדקי והקים בית-דין צבאי לחיסולה. אלה שנטלו חלק בה נדונו על-ידי בית-הדין הצבאי לתקופות-מאסר ארוכות והם נשאו במאסר עד שקיבלו חנינה מרשיד עאלי בחודש מאי 1941. הממשלות השונות ראו בקומוניזם סכנה עיקרית ולא נתנו את דעתם על הנאציזם. הר גרובה פעל בחופשיות רבה, חילק כספים ביד רחבה למרגליו ולתועמלניו וכך החמירה חדירת הנאציזם שפשט והלך בקרב השכבות השונות.

כאשר הכריזה גרמניה מלחמה על אנגליה, ניתקה עמה ממשלת עיראק את יחסיה, אך לא עם בת-בריתה איטליה, שנעשתה הממונה על ענייני גרמניה בעיראק. בנק דה רומא שילם עתה את הסכומים הנדרשים ליעדיהם, לכן לא נבלמה התעמולה הנאצית והוסיפה לפלוט ארס בשורות הצבא ולהרעיל את התושבים בהיקף רחב יותר. כאשר עמדו הממשלות העיראקיות האחרונות על הסכנה שבה וביקשו לנתק את היחסים עם איטליה, נתקלו בקשיים גדולים, שכן חלק מאישי-הממשלה קיבל את המישינה הנאצית מתוך אמונה אידיאולוגית, ואחרים — בשל אינטרס חומרי. מפקדי-הצבא במיוחד עמדו נגד כל צעד שביקשה הממשלה לנקוט נגד הנאציזם.

(2) מופתי ירושלים ופמלייתו שבאה עמו לעיראק

את פני האיש הזה קיבלה עיראק בהתלהבות גדולה.²³ הוא ניצל את המצב, ולאחר שהתבסס החל בהפצת התעמולה הנאצית בעורמה גדולה, תוך ניצול העוול של

22 ההפיכה בראשות בכר צדקי, שנערכה באוקטובר 1936, היתה ראשונה בסדרת ההפיכות הצבאיות בעיראק ובעולם הערבי.

23 המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל-חוסייני, הגיע לעיראק כפליט באוקטובר 1939, ונתקבל בהתלהבות רבה על-ידי ראשי המדינה ועל-ידי חוגים רחבים כציבור העיראקי, וכמיוחד הלאומנים. תוך זמן קצר נעשה ביתו שברחוב אל-זהאוי למוקד של חתרנות פוליטית. ב-10 במאי 1941 נשא נאום לאומני ברדיו העיראקי שבו קרא לג'האד נגד הבריטים. עם כשלון המרד בעיראק, ברח המופתי ב-29 במאי יחד עם רשיד עאלי — שהשפעתו עליו היתה גדולה — וחבורתו לפרס, ומשם לגרמניה, שבה שהה במשך מלחמת-העולם השנייה.

פלסטין וכשם הערביות והדת. הוא השפיע השפעה רבה על אנשי המימשל וראשי-הצבא עד כדי כך שהפקודות יצאו מביתו. גם אנשי פמלייתו הפיצו תעמולה נרחבת ביותר נגד היהודים והאנגלים בקרב כל השכבות. את כספי-הסיוע שנאספו למען נפגעי פלסטין הוא ביזבז על תעמולתו. יש אומרים שהוא החזיק בצופן מיוחד לקיום קשרים בינו ובין גרמניה. אך למרבה הצער, לא נתנו הממשלות השונות את דעתן עליו עד שהתדרדר המצב בארץ, והוא ברח יחד עם אישי-המדינה שהוליך שולל בתעמולתו.

(3) המורים הסורים והפלסטינים

השפעתם של אלה על תלמידי בתי-הספר היתה גדולה יותר מהשפעת מנהיגם המופתי. הם הרעילו את מחשבות התלמידים ועשום לכלי-שרת לתעמולתם; וכל אימת שהסתמן צעד מצד הממשלה נגד הנאציזם הסיתום והפעילום, והתלמידים היו עורכים הפגנות ומפיצים כרוזים מזיקים. הממשלה הנוכחית²⁴ היטיבה לעשות בכך שפיטרה אותם והרחיקה אותם מהארץ.

(4) תחנת-השידור הגרמנית בשפה הערבית

תחנה זו סייעה הרבה לתעמולה הנאצית בעיראק, במיוחד בתקופה האחרונה לאחר שממשלת רשיד עאלי התירה להאזין לה. היא הפיצה תעמולת-כזב על פלסטין ונהגה לקלל את מנהיגי-עיראק הנאמנים ולטפול עליהם אשמות באוזני הציבור הרחב. כך הרעילה את דעת-הקהל ויצרה אוירה מתאימה לרשיד עאלי ולעוזריו לבצע את תוכנית האימים שלהם (אל-ג'הנמיה). המוחות המורעלים ממשיכים עדיין ושומעים תחנה זו בסתר, על אף האיסור הממשלתי להאזין לה.

(5) תחנת-השידור העיראקית

במשך החודשיים שחלפו, אפריל-מאי 1941, שבהם שלטה ממשלת רשיד עאלי, שידרה תחנה זו דברי כזב על הפורענויות בפלסטין, תוך הסתה איומה וגלויה נגד היהודים ותעמולה חזקה למען הנאציזם. על-ידי כך היא שילהבה את ההמון ואת קלי-הדעת בכגדאד והפיצה בקרבם את השנאה והאיבה לאישי-עיראק הנאמנים.

(6) אל-פתוה²⁵ ופלוגות הנוער (כתאיב אל-שבאב)

אלה קיבלו את התורה הנאצית מאת הפלסטינים והסורים. המעשה הראשון שעשו אחרי שמונו על שמירת כגדאד היה פעולות-איבה נגד היהודים. הם עצרו אותם בתואנות-שווא והלשנות בדויות והובילו אותם לתחנות-המשטרה. לעתים היו רוצחים

²⁴ הממשלה שהוקמה בראשות ג'מיל אל-מדפעי ב-2 ביוני.

²⁵ אל-פתוה — פלוגות-נוער של תלמידי בתי-הספר התיכוניים בעיראק, הוקמו בשנת 1934 כחיקוי לפלוגות-הנוער הפאשיסטיות.

אותם קודם הבאתם לתחנת-המשטרה. ומשלא ננקטו צעדים נגד המשתוללים שבתוכם, הם המשיכו בתעותיהם וכיזמה, במיוחד אנשי יונס אל-סבעאוי, שנתן להם כספים והזין את נפשותיהם ברעיונות-זימה נגד היהודים. לועדה נתברר כי לאיש הזה היתה מלכתחילה כוונה להשמיד את היהודים. הוא קרא לראש-העדה והטיל עליו להודיע לבני-עדתו, שאיש לא ייצא מפתח-ביתו ולא ישתמש בקשר טלפוני במשך יום שישי, שבת וראשון — 30 ו-31 במאי ו-1 ביוני 1941.

מן המאורעות שהתרחשו הסתבר לנו, שכוונתו היתה לצוות על חייליו ושומריו להפתיע את היהודים בבתיהם ולחסלם. הדבר מקבל חיזוק-יתר מהנאום חוצב-הלהבות שהכין, ובו ביקש לחולל בבגדאד מהפכה שלא תותיר אחריה מאומה. אך התנאים מנעו ממנו לבצע את זממו, שכן ועדת הביטחון הפנימי עצרה אותו ולא איפשרה לו לשדר את הנאום. נאום זה כתוב בכתב-ידו, לדברי ראש-העירייה ארשד אל-עמרי, שאצלו שמור עכשיו ככתב-יד. הועדה מביעה שוב את צערה על התחמקותו של האיש הזה מידי החוק בעזרת האנשים האחראים בארץ הזו.

אלו הסיבות החשובות שגרמו למהומות. כפי שכבר פירשנו והסברנו, פתחו בהן כמה חיילים וקציני-צבא שהחלו כמעשי הרג, שוד וכיזה, יחד עם כמה שוטרים וקציני-משטרה, ובכך הם עודדו את ההמון לבצע מעשים נוראים אלה.

הוכח שהמניע לא היה שוד וגזל בלבד, אלא גם דחף הנקמה. שכן התברר מההתרחשויות, כי בוזזים שלא יכלו לעמוס חלק מביזתם בשל גודלה, חיבלו בה כדי למנוע הפקת תועלת כלשהי ממנה. הם שברו את זוגיות הבתים והחלונות, פירקו את מערכת החשמל, פתחו את ברזי-המים והשאירו פתוחים כדי להציף את הבתים במים. מעשים אלה מעידים על רוח הנקמות. הוכחה ברורה יותר לקיומו של רגש זה היא מעשי הרצח שנועשו אפילו בנשים ובטף.

מאחר שחלק גדול מהרכוש הרב לא הוחזר, וכיוון שהועדה סבורה שרכוש זה טמון בבתים בבגדאד ובכנותיה, היא רואה צורך בעריכת חיפושים באופן כללי בכל הבתים, תוך קיום מעקב נמרץ ומקיף בעת החיפושים, כדי למנוע העברת הרכוש הגנוב בהסתר מבית שטרם נערך בו חיפוש אל בית שכבר נערך בו, ועל-ידי כך ילכו המאמצים לטמיון.

האיומים מצד כמה קצינים וחיילים לא פסקו עד כה, ומעשים רבים כאלה מתרחשים באחרונה. קצינים וחיילים מסתובבים בסימטאות היהודים ומאיימים על כל מי שימסור מידע נגד אנשי-הצבא והתושבים. חלק מהחיילים הפשוטים והרבטיים מפחיד את היהודים, סוחט מהם כספים ומאיים עליהם. כל עוד לא תקוט הממשלה אמצעים מספיקים לענישת האשמים ולעצירת זרם איומיהם, יימנעו היהודים ממסירת מידע לרשות כלשהי על מעשי הרצח, השוד והכיזה.

הועדה ממליצה (אם הדבר אפשרי) להעביר בתקופה זו את החיילים והקצינים אל מחנות מחוץ לעיר, וזאת כדי להרגיע את היהודים ולהבטיחם מפני איומיהם, ועל-ידי כך לגרום שלא יחששו למסור מידע. הועדה נוכחה לדעת כי התעמולה השלילית עדיין

נמשכת כבעבר (אם כי בהיקף קטן יותר). יש לחסלה במרץ ובתוקף. כמו־כן סבורה הועדה שיש הכרח לאסוף את כלי־הנשק החמים והחדים בכגדאד, כיוון שהם מהווים סכנה העלולה להשפיע על מצב הביטחון. אם תסכים הממשלה לערוך חיפושים בבתיים ובדירות, היא תוכל לאסוף את כלי־הנשק בקלות. אלה הם עיקרי החקירות, שאליהן הגיעה הועדה, והאמצעים שעליהן היא ממליצה. הוגש ב־14 לחודש ג'מאדי אל־ת'אני 1360 להגירה, 8 יולי 1941.

חבר	חבר	חבר
(—) סעדי סאלח	(—) עבד־אללה אלקצאב	(—) מחמד תופיק אל־נאיב